

УДК 025.4:025.34

Наталія Орешина,

мол. наук. співроб. відділу систематизації НБУВ

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ КАТАЛОГІВ: ІСТОРИКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У цій публікації на прикладі каталогів структурних підрозділів НБУВ проаналізовано і визначено їх місце в системі організації знань бібліотеки в систематизаційному аспекті. Також досліджено роль систематичних каталогів у сучасній інформаційно-пошуковій системі бібліотек. У результаті визначено, що систематичний каталог не втрачає свого наукового значення і сьогодні, в умовах автоматизації традиційних бібліотечних процесів, у контексті створення інноваційних бібліотечно-пошукових систем.

Ключові слова: організоване знання, систематичний каталог, спеціалізований підрозділ, документ, систематизація.

Сьогодні, в епоху тотального пришвидшення темпів зростання обсягів та поширення інформації, важливо усвідомлювати значущість уже створених систем організованого знання, прикладом яких є традиційний бібліотечний каталог. Актуальність цієї публікації зумовлена тим, що, створюючи нові інформаційно-пошукові технології, варто поглиблено вивчити структуру та ієрархію вже існуючих прикладів організованого знання, дієвість яких доведена і перевірена часом, і максимально використати цей досвід. Мета дослідження: довести життєздатність і можливість синхронізації розвитку традиційних бібліотечних каталогів (зокрема систематичних) з розвитком науки та технологій, доцільність їх паралельного існування з новітніми пошуковими технологіями. Об'єктом дослідження є спеціалізовані каталоги Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ). Предмет дослідження – систематизація документів у процесі організації спеціалізованих каталогів НБУВ.

Уперше поняття «організація знань» було введено видатним американським теоретиком, ученим Генрі Івліном Бліссом (1870–1955) у монографії «Організація знань і система наук» у 1929 році [8]. У наступні десятиріччя організація знань у бібліотеках набула характеру наукової

теорії, що визначила ідеологію розвитку класифікаційних систем і тезаурусів, політику організації фондів та їх відображень – каталогів.

За словами Е. Сукіасяна [8], багато говорять про недоліки карткових каталогів, але нікому ще не вдалося довести, що система карткових каталогів, яка адекватно відображає зміст бібліотечних фондів, має «фізіологічні вади», що заважають використовувати фонди бібліотек, передавати знання з покоління в покоління, здобувати інформацію традиційними методами достатньо повно і багатоаспектно.

У Концепції державної цільової програми підтримки та розвитку читання на період до 2015 р. зазначено, що в умовах розвитку науково-технічного прогресу, зокрема інформаційних технологій, існує проблема зниження рівня читацької культури населення, а також інтересу до користування друкованою книгою як джерелом інформації [1, с. 62–64]. Сучасна соціокультурна ситуація призвела до зниження авторитету друкованого слова, посилення факторів, що негативно впливають на читацьку активність населення.

Підвищити рівень культурної, зокрема читацької компетенції населення, крім широко поширених інформаційних технологій, допомагають, як і раніше, традиційні джерела організації знань. Ідеться про звичну інформаційно-пошукову систему бібліотеки – бібліотечні каталоги. Згідно з ДСТУ 5034:2008 «Інформація і документація. Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять», бібліотечний каталог – перелік каталогових записів документів бібліотечного фонду, упорядкованих відповідно до певних правил і складених за певним порядком, що розкриває зміст бібліотечних фондів [4].

Сьогодні, коли комп'ютеризація охопила всі сфери діяльності людини, у тому числі бібліотечні технології, картковий каталог не втрачає своєї актуальності. Для НБУВ є доцільним паралельне існування карткового та електронного каталогу, кожен з яких має свої переваги. Наразі важливо усвідомити, що сучасні інформаційно-пошукові системи (далі – ІПС) та традиційні джерела організації знань не є конкурентами. Так, швидкість пошуку інформації в сучасному житті дуже важлива, але пошук традиційним шляхом теж має свої плюси. Критерії оцінки систематичного каталогу (далі – СК) та ІПС різні. Основна особливість ІПС – швидкість, одночасна доступність багатьом користувачам, водночас як СК має ширше універсальне значення та характер. Можна сказати, що каталог дає більш поглиблене орієнтування в інформації, та його функції не обмежуються тільки пошуковими завданнями, а й безпосередньо формують інтереси читачів. СК, заснований на логічному принципі супідрядності

з дотриманням класифікаційної ієрархії, залишається надійним засобом у системі організації знань [10, с. 272–273].

На переконання Е. Сукіасяна, який усе своє життя присвятив каталогам, перехід до електронного каталогу має відбуватися у співпраці його авторів з бібліотечними працівниками і має бути синонімом прогресу, а не регресу. Ми не повинні опинитися в ситуації, коли система карткових каталогів (яка є синонімом організованого знання) з практикою інформаційного пошуку, налагоджуваною роками та забезпеченою бібліографічними службами, буде зруйнована, а нові електронні каталоги так і не зуміють стати «організованим знанням» [8].

Система каталогів і картотек НБУВ є складним і розгалуженим інформаційно-пошуковим механізмом. Система каталогів відповідає структурі її фондів та має такі підсистеми: центральна система каталогів, що відображає фонди основного книгосховища НБУВ; каталоги відділів довідково-бібліографічного обслуговування та бібліотекознавства, загальних та галузевих читацьких залів, залу періодики, відділу нових надходжень та відділу абонементу; каталоги спеціалізованих читальних залів і відділів; каталоги корпусів НБУВ [5, с. 7].

Генеральний систематичний каталог (далі – ГСК) складається з двох частин: каталогу документів, надрукованих гражданським шрифтом та каталогу документів, надрукованих латинським шрифтом. Він належить до центральної системи каталогів НБУВ та розкриває фонди НБУВ за змістом. ГСК містить бібліографічні описи книг, брошур, збірників, окремих випусків продовжуваних видань, що мають тематичні назви, описи авторефератів кандидатських та докторських дисертацій, книжкових видань ООН та її спеціалізованих установ, а також мікрофільмів та фотокопій книжкових видань, видань на електронних носіях. Каталог засновано 1920 р. Перебуває він у віданні відділу систематизації (далі – ВС), має постійний характер, виконує функції читацького та службового. За хронологічним охопленням містить бібліографічні описи з першої половини XIX ст. до сьогоднішнього дня. Станом на 1.01.2012 обсяг каталогу становить 4 433 347 картки, з них гражданським шрифтом 3 794 932 картки, латинським шрифтом – 638 415 карток. Середній приріст за останні три роки 57 593 картки, з них: гражданським шрифтом – 52 198 карток, латинським шрифтом – 5395 карток.

З початку заснування каталогу документи систематизували за Децимальною (десятьковою) системою класифікації літератури, прийнятою Міжнародним бібліографічним інститутом у Брюсселі, яку

вважали найзручнішою для універсальних бібліотек на той час [3, с. 31]. З 1965 р. розпочато систематизацію за бібліотечно-бібліографічною класифікацією (далі – ББК) для наукових бібліотек.

До певних розділів ГСК створено алфавітно-предметні покажчики (далі – АПП), які служать додатковим пошуковим апаратом та водночас виконують функції контролю над процесом систематизації. Як зразковий, можна виокремити АПП до розділу «Х Держава і право. Юридичні науки». Цей покажчик постійно поповнюється новими термінами, що дає змогу читачеві легко орієнтуватися в документному потоці юридичного профілю.

Спеціалізовані підрозділи бібліотеки є структурною ланкою НБУВ, що зберігають, опрацьовують та обслуговують читачів особливими видами фондів відповідно до їх профілю. До спеціалізованих підрозділів належать: Інститут рукопису, Інститут архівознавства, відділ стародруків та рідкісних видань, відділ зарубіжної українки, відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій, відділ газетних фондів, відділ образотворчих мистецтв, відділ формування музичного фонду, відділ публікацій ООН, сектор картографічних видань [5, с. 23].

З початку створення у 1918 р. до 1921 р. діяльність НБУВ зосереджувалася винятково на збиранні свого фонду, і лише у 1921 р. фактично розпочалась робота з розподілення та створення основного і спеціалізованих фондів НБУВ. Передбачалась наявність основного та спеціалізованих відділів, які б мали свої функції та значення [2, с. 77].

До структури фондів спеціалізованих відділів належать основні фонди та підсобні фонди, що, як правило, перебувають у вільному доступі [5, с. 23]. Спеціалізовані каталоги, відповідно, є відображенням спеціалізованих фондів.

Діяльність усіх спеціалізованих підрозділів НБУВ в межах цього дослідження охопити неможливо, тому розглянемо лише деякі з них.

Серед спеціалізованих відділів НБУВ, як приклад змістової та видової різноманітності фондів, можна розглянути досвід відділу стародруків та рідкісних видань (далі – ВСРВ). ВСРВ було проголошено у складі бібліотеки із самого початку її існування, у 1918 р. У перші роки лише відбирали стародруковані видання із загальних фондів та деяких книгозбірень минулого. Сьогодні ВСРВ – це науковий підрозділ, співробітники якого здійснюють дослідження в галузі історії книги та книговидання, історії бібліотечної справи та книжкового пам'яткознавства, готують відповідні статті, монографії, наукові каталоги, посібники тощо [6].

Комплектування відділу здійснюється централізовано. Документи, що пройшли централізовану обробку, мають проставлені шифри, однак співробітники відділу надставляють власні шифри для оптимізації збереження та використання фонду. Співробітники мають право проводити повний цикл обробки лише документів, виданих з XV ст. до 1800 р. включно, переданих Обмінно-резервним фондом (далі ОРФ). ОРФ передає великі масиви літератури, деякі з них, унаслідок об'єктивних обставин, ще чекають на опрацювання.

Довідково-пошуковий апарат (далі – ДПА) ВСРВ складається з друківаних каталогів, карткових каталогів (серед яких каталог іноземних видань і каталог підручного фонду видань, надрукованих гражданським та латинським шрифтом – систематичні), картотек та електронних баз даних.

Зважаючи на специфіку роботи відділу, найповніше у СК підручного фонду відділу розкрито такі розділи: «Ч Культура. Наука. Освіта» (зокрема підрозділ «Ч61 Друк»), «Т Історія. Історичні науки» та «Э Релігія. Атеїзм».

Наприклад, підрозділ «Ч61 Друк» містить такі рубрики та підрубрики:

Ч610 Друк в цілому

Ч610.6 Колекціонування творів друку

Ч611 Книга. Книгознавство

Ч611.5 Рукописна книга

Ч611.53 Історія рукописної книги

Ч611.6 Друкована книга

Ч611.62 Елементи друкованої книги

Ч611.626 Шрифт

Ч611.63 Історія друкованої книги

Ч611.63(0) Загальна історія друкованої книги

Ч611.63(0)43 Книга XV–XVI ст.

Ч611.63(0)431 Книга XV–першої половини XVI ст.

Ч611.63(0)431.2 Інкунабули. Палеотипи

Слід зауважити, що найбільше потребують систематизації рідкісні видання XIX–XX ст., до яких належать документи з автографами, нелегальні, заборонені видання, видання з утраченими накладами, а також ті, що мають оригінальне поліграфічне оформлення та видання кириличного друку XIX–XX ст.

Таким, що повною мірою відповідає структурі з дотриманням ієрархічної побудови ББК, є СК книг XV–XVIII ст., надрукованих латинським шрифтом.

В окремих випадках опрацювання видань працівники ВСРВ потребують консультативної допомоги спеціалістів ВС. Наприклад,

ускладнення та ряд питань викликає прийняття класифікаційного рішення щодо такого поширеного у XVII–XVIII ст. жанру, як панегірик. Панегірик (дав.-гр. *πανηγυρικός* (*Λόγος*), тобто хвалебна промова на урочистих усенародних зборах, є похідною від *πανηγυρίς/πανάγυρίς* (урочистість, усенародне свято), що складається з основ *παν-* (все-), і *ἀγορίς* (зібрання, натовп) і пов'язаний з *αγεῖρω* (збираю, скликаю) – поетичний жанр, найхарактернішою ознакою якого є захоплена похвала та ушлявлення визначної події чи подвигів видатної людини. У стародавній Греції та Римі панегірики використовували як надгробну промову, що прославляла подвиги померлого. А в Україні панегірик у першій половині XVII ст. став популярним видом поезії. З часом він стає одним з літературних жанрів, прикладом ораторського мистецтва, ним позначають використання різних словесних форм для возвеличення окремих осіб та подій [7].

Систематизатори вирішують проблему визначення місця панегіриків у СК таким чином: панегірики збираються в розділі «Ш Філологічні науки. Художня література» у підрозділі «Ш6(4/8)3–53 Лірична поезія» разом з одами, сонетами, гімнами, елегіями, піснями, дифірамбами, віршами, стансами, іділіями тощо. Якщо йдеться про сам жанр панегірика, література збирається в літературознавчому підрозділі «Ш401.453 Ліричні жанри», який охоплює вищезазначені види поезії. У розділ «Т Історія. Історичні науки» твори цього жанру відносять у випадку, коли вони характеризують певну історичну особу або період. У розділі «Э Релігія. Атеїзм» література цього жанру не відображається. Відповідальний працівник ВСПВ, залежно від того, чому або кому присвячено панегірик, надає йому індекс розділу «Ш Філологічні науки. Художня література», з урахуванням періоду створення твору, або індекс розділу «Т Історія. Історичні науки», з урахуванням особи та хронологічного періоду. Якщо йдеться про релігійну особу, твір можна віднести лише до певної релігійної конфесії розділу «Э Релігія. Атеїзм» (що відповідає структурі розділу). Оскільки фонд ВСПВ налічує велику кількість документів цього жанру, фахівцями знайдено єдине правильне рішення щодо індексації цього виду документів на сьогодні.

Також виникають питання з індексування літератури про Велике князівство Литовське (територіальний аспект). Раніше виданням з цієї тематики надавали індекс «Т3(2)436 Велике князівство Литовське», де Т3 – історія, (2) – територія СРСР, 436 – історичний період часу. Наприклад:

ВО47984 (конв. 1–11.5)

Дашкевич, Н.

Литовско-Русское государство, условия его возникновения и причины упадка : [Начало] / Н. Дашкевич. – Б.м. : [б.и.], Б.г... – С. 263–439

Конв. 5.– Описание по нормам современной орфографии

ТЗ(2)436

Із введенням у практику систематизації «Таблиць територіальних типових поділів», розроблених фахівцями ВС і виданих 2004 р., систематизатори отримали можливість висвітлювати різні аспекти існування князівства з точки зору взаємовідносин країн, на землях яких у минулому існувало Велике князівство Литовське. У такому випадку документ, крім основного індексу «ТЗ(4 ЛИТ)436», отримує додатковий індекс з позначенням певної території. Наприклад:

ВА740010

Балты и Великое княжество Литовское. Историко-лингвистический взгляд : [сб. ст.] / [Аникин А. Е. и др. ; редкол.: Е. Л. Назарова (отв. ред.) и др.] ; Посольство Литов. Респ. в Рос. Федерации, Дом Юргиса Балтрушайтиса, Рос. акад. наук, Ин-т всеобщ. истории. – М. : Новое издательство, 2007. – 310 с. — Окремі ст. англ. – 500 экз. – ISBN 978–5–98379–078–0. – ISBN 5–85759–195–3

ТЗ(4 ЛИТ)436 я43 + ТЗ(4 РОС)436 я43 + Ш142–0 я43

Змістове різноманіття вищеназваних документів потребує для їхнього опрацювання створення розділів (підрозділів) «Рубрикатора НБУВ» на зразок Середніх таблиць ББК. Укладання таких таблиць є можливим лише за умови співпраці обох відділів (ВС і ВСРВ) з урахуванням їхнього колосального досвіду і напрацювань, а також з обов'язковим залученням до роботи фахівців провідних наукових установ України (у галузі історії, мовознавства, видавничої справи, релігієзнавства тощо). Також можна використати досвід попередньої співпраці ВС з читальним залом відділу бібліотекознавства, коли співробітники залу спочатку визначили найважливіші для їхньої роботи розділи та підрозділи, а вже потім, за допомогою систематизаторів, уклали картковий СК та електронну базу даних на його основі.

Продовжуючи розкривати суть цього дослідження, розглянемо досвід ще одного підрозділу НБУВ – відділу зарубіжної україніки (далі – ВЗУ). Відділ створено у 1991 р. на базі спецфондів єдиної колекції творів реабілітованих авторів. ВЗУ комплектується науковою продукцією найбільших закордонних наукових українознавчих центрів, таких як: Українська вільна академія наук у США, Канадський інститут українських студій Альбертського університету, Українські наукові

інститути Гарвардського і Торонтського університетів, Наукове товариство імені Т. Шевченка, Український вільний університет у Празі, Мюнхені та інші університети. Отримує документи від Товариства українських бібліотекарів Канади, Слов'янської бібліотеки в Празі, інших установ та від приватних осіб [9, с. 45–46]. Спеціалізований фонд документів ВЗУ є одним з найбільших в Україні зібрань творів друку, виданих поза її межами різними мовами світу. Це твори українською мовою, праці авторів-українців, українських установ, організацій та об'єднань в оригіналі та перекладах, видання про Україну та українців. Основне призначення фонду – надати користувачам якомога повнішу інформацію про суспільно-політичне, культурне, духовне, релігійне, мистецьке життя і творчість наших співвітчизників за кордоном, розкрити роль українства у світовій культурі, показати життя українського слова, української думки у світовому співтоваристві [6].

Фонд відділу налічує понад 30 тис. документів. Останнім часом комплектування фонду уповільнилось, у рік надходить близько 400–500 примірників. Переважно це література гуманітарного профілю. Найширше представлена література розділів «Т Історія. Історичні науки» та «Ш Філологічні науки. Художня література». Комплектування ВЗУ здійснюється централізовано. Як і у ВСРВ, на отриманих у результаті централізованого оброблення картках з бібліографічними описами працівники надставляють свої шифри для оптимізації розстановки, користування та перевірки схоронності фондів.

ДПА ВЗУ алфавітні та систематичні карткові каталоги фонду відділу, каталоги на окремі колекції, що зберігаються у ВЗУ (зокрема колекція Рудницького, Українського народного дому, ОУН, УПА, «Українці у вільному світі» тощо). 80 % карток каталогу становлять друковані картки. У СК зарубіжної україніки, на прохання читачів, додатково виділено рубрики «Голодомор 1932–33 рр.» та «Велика Вітчизняна війна 1941–45 рр.». Картотека персоналій – особлива гордість ВЗУ. У ній представлено такі вагомні імена української історії: Є. Коновалець, Д. Дорошенко, М. Грушевський; української літератури: О. Кобилянська, П. Куліш, В. Стус, Т. Шевченко; філософії: Г. Сковорода, Д. Чижевський та інші видатні діячі, що вплинули на долю України. Особливе місце у фонді посідає довідково-бібліографічна та енциклопедична література.

Завдяки тому, що в процесі централізованого опрацювання всі без винятку документи проходять аналітико-синтетичну обробку у ВС, тобто вся робота з прийняття класифікаційного рішення щодо того чи іншого документа виконується спеціалістами ВС, ВЗУ отримує бібліогра-

фічні описи документів із проставленими індексами ББК. З отриманих бібліографічних описів працівники ВЗУ формують свій власний каталог. Картки з відповідними бібліографічними описами одночасно надходять і у ВС для включення у ГСК.

Аналіз спеціалізованого СК ВЗУ і ВСПВ дає змогу зробити висновок, що найповніше відповідають своєму призначенню саме ті СК, що формуються з бібліографічних описів, які пройшли централізоване опрацювання у ВС (СК ВЗУ). Щодо ВСПВ, змістове різноманіття його фондів потребує для опрацювання документів, ведення й удосконалення СК створення розділів (підрозділів) «Рубрикатора НБУВ» на зразок середніх таблиць ББК. Укладання цих таблиць є можливим лише за умови співпраці обох відділів (ВС та ВСПВ) з урахуванням їхнього досвіду і напрацювань з обов'язковим залученням до роботи фахівців провідних наукових установ України.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що саме СК є науково-впорядкованим осередком організованого знання. Вивірений роками, що довів свою здатність розвиватися разом з неперинним розвитком науки та технологій, СК не втрачає свого наукового значення і сьогодні, в умовах становлення сучасного інформаційного суспільства, коли традиційні бібліотечні процеси дедалі більше автоматизують, створюючи інноваційні бібліотечно-пошукові системи. Тим більше, що стан сьогоденної матеріальної бази бібліотек (недостатня кількість автоматизованих робочих місць тощо) і загальний рівень фінансування бібліотечної галузі в цілому поки що не дають змоги думати про консервацію карткових СК та повну відмову від традиційної карткової технології.

Список використаних джерел

1. Бібліотека в правовому полі : довідкове видання / Нац. парлам. б-ка України. – К., 2010. – 164 с.
2. Дубровіна Л. А. Історія національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: 1918–1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 1998. – 334 с.
3. История Центральной научной библиотеки Академии наук УССР / [редкол. : И. К. Белодед (отв. ред.) и др.] ; АН УССР, ЦНБ. – К. : Наук. думка, 1979. – 224 с.
4. ДСТУ 5034:2008. Інформація і документація. Науково-інформаційна

діяльність. Терміни та визначення понять – К. : Держспоживстандарт України, 2009. – 43 с.

5. Каталоги Центральной научной библиотеки : справочник / сост. А. П. Дараган, М. Я. Каганова . – К. : Наук. думка, 1981. – 78 с.

6. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_all/cgiirbis_64.exe?C21 COM=F&I21 DBN=EC&P21 DBN=EC&S21 CNR=20&Z21 ID=. – Назва з екрана. – Дата перегляду : 12 червня 2012 р.

7. Панегірик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%80%D0%B8%D0%BA>. – Дата доступу: 30.06.2012. – Назва з екрана.

8. Сукиасян Э. Р. «Темный» этап в истории организации знаний в библиотеках [Электронний ресурс] / Э. Р. Сукиасян. – Режим доступа: URL: www.gpntb.ru/ntb/ntb/2011/10/ntb_10_5_2011-sukiasyan.pdf. – Дата доступа : 30.06.2012. – Загл. с екрана.

9. Супронюк О. Відділ зарубіжної україніки НБУВ (1991–2011): історія, здобутки, завдання / О. Супронюк // Бібл. вісн. – 2012. – № 2 – С. 43–52.

10. Эйдельман Б. Ю. Библиотечная классификация и систематический каталог : Б. Ю. Эйдельман учеб. пособие для библиотечных факультетов культурно-педагогических институтов / Б. Ю. Эйдельман. – М. : Книга, 1977. – 311 с. с табл.